

УДК 730:745/749]-028.78(520)(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-34>

Тетяна ШТИКАЛО,
orcid.org/0000-0002-7014-2915
старший викладач кафедри теорії і методики декоративно-прикладного мистецтва та графіки
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) v.hofmann@ukr.net

Дмитро ВЕЛИЧКО,
orcid.org/0000-0003-4961-2481
Заслужений діяч мистецтв України, член Національної спілки художників України,
декан художньо-графічного факультету, викладач кафедри образотворчого мистецтва
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) velichko.do@dpfu.edu.ua

ОБРАЗ ГЕРОЯ В СКУЛЬПТУРНОМУ МИСТЕЦТВІ

У представленій статті зроблено спробу дослідити та проаналізувати образ героя в світовому мистецтві. Увагу сконцентровано на втіленні уявлень про героїв різних епох та культур в мистецтві скульптури, адже, на нашу думку, саме в тривимірному просторі пластики можливо найбільш повно передати всю велич та вагомість персонажів, які мають слугувати прикладом для наслідування. Об'ємні форми, маса та тісний взаємозв'язок з довколишнім простором роблять скульптуру вдалим вибором для такої теми. Велика кількість прикладів, зазначених у статті, підтверджують це.

Образ героя, як культурна концепція в світовій історії, став одним із ключових в усіх цивілізаціях. Починаючи з стародавніх греків, і закінчуючи сучасністю, формувалися та видозмінювалися уявлення про те, що собою представляє герой, та яким він має бути. Як ці народні уявлення про героїв були втілені в скульптурі - ми й спробували дослідити в статті. Це дозволило створити теоретичний базис для осмислення та створення власного скульптурного витвору на тему героя.

Проаналізувавши світовий досвід втілення образу героя в мистецтві скульптури, нами було створено власний витвір, присвячений героїчним подвигам робітників ДСНС України. У статті представлено методико-технологічний процес створення скульптури «Герой» для оздоблення інтер'єру «Зала героїв ДСНС» у музеї Історії пожежної охорони міста Одеса та художньо-смісловий аналіз створеного рельєфу. Символічне наповнення скульптури «Герой» та виразна художня мова рельєфу є тими визначальними характеристиками, що наповнюють роботу героїчною атмосферою та відчуттям гордості за працівників ДСНС України. Дана скульптура є однією з небагатьох створених на території нашої держави роботою, що присвячена героїчним подвигам пожежників, як приклад сучасного пересічного героя який живе в кожному українці.

Яскравий та виразний образ, що був створений для музею Історії пожежної охорони міста Одеса, супроводжуються великим трагізмом та печалю, що підкреслює складність створеного образу. Такий підхід скульпторів до формування художньо-стилістичного рішення рельєфу варто визначати як один із найяскравіших проявів інтер'єрної декоративної скульптури в місті Одеса.

Ключові слова: скульптура, образ, герой.

Tetiana SHTYKALO,
orcid.org/0000-0002-7014-2915
Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods Decorative arts and Graphics
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) v.hofmann@ukr.net

Dmytro VELICHKO,
orcid.org/0000-0003-4961-2481
Honored Art Worker of Ukraine,
Dean of the Faculty of Graphic Arts, Lecturer at the Department of Fine Art
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) velichko.do@dpfu.edu.ua

THE IMAGE OF THE HERO IN SCULPTURAL ART

In the presented article an attempt is made to investigate and analyze the image of the hero in world art. Attention is focused on the embodiment of ideas about the heroes of different eras and cultures in the art of sculpture, because, in our

opinion, it is in the three-dimensional space of sculpture that most fully convey the greatness and importance of characters who should serve as role models. The three-dimensional shapes, weight and close relationship with the surrounding space make the sculpture a good choice for such a theme. A large number of examples mentioned in the article confirm this.

The image of the hero, as a cultural concept in world history, has become one of the key in all civilizations. Beginning with the ancient Greeks, and ending with modernity, formed and modified ideas about what a hero is and what he should be. We tried to explore how these folk ideas about heroes were embodied in sculpture. This allowed us to create a theoretical basis for understanding and creating our own sculptural work on the theme of the hero.

Having analyzed the world experience of embodying the image of the hero in the art of sculpture, we have created our own work dedicated to the heroic deeds of the workers of the SES of Ukraine. The article presents the methodological and technological process of creating the sculpture "Hero" to decorate the interior of the "Hall of Heroes of the SES" in the Museum of the History of Fire Protection of Odesa and artistic and semantic analysis of the relief. The symbolic content of the sculpture "Hero" and the expressive artistic language of the relief are the defining characteristics that fill the work with a heroic atmosphere and a sense of pride for the employees of the SES of Ukraine. This sculpture is one of the few works created in our country, dedicated to the heroic deeds of firefighters, as an example of the modern average hero who lives in every Ukrainian.

The bright and expressive image, which was created for the Museum of the History of Fire Protection of Odesa, is accompanied by great tragedy and sadness, which emphasizes the complexity of the created image. This approach of sculptors to the formation of artistic and stylistic solution of the relief should be defined as one of the brightest manifestations of interior decorative sculpture in the city of Odesa.

Key words: sculpture, image, hero.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку громадського життя Україні передбачає формування не тільки української ідентичності та політичної нації, але й розвиток культурного середовища, який включає в себе формування певної національної міфології та міфотворчості. У свою чергу, одним з таких проявів може бути створення пантеону власних реальних чи міфологізованих героїв – взірців для наслідування та пошани. Беручи до уваги те, що українська культура є невід’ємною частиною європейської цивілізації та розвивалася в її парадигмі, не дивно, що концепція образу героя України має європейське коріння. Тому одним із дослідницьких завдань даної статті є вивчення особливостей образу героя в культурі Європи, як необхідної частини для розуміння концепції героя в українській культурі.

Реалізація суспільних уявлень про героїв мають широку палітру для втілення різноманітними формами мистецтва: від музики то образотворчого мистецтва. Кожен вид мистецтва по своєму інтерпретує та втілює героїчні образи через свої засоби художнього вираження. Ми вважаємо, що скульптура найкраще сприяє відбиттю та відображенню образу героя в мистецькій парадигмі, створює новий втілений у матеріалі героїчний образ. Щоб розуміти образ героя в сучасній українській скульптурі, необхідно звернутися до досвіду європейської скульптури, зрозуміти передумови й історію виникнення образу героя втіленого в каменю чи металі, розглянути динаміку розвитку цього образу. Зважаючи на це, стає зрозуміло що для створення власного скульптурного витвору з зображенням певного героя необхідно дослідити та проаналізувати європейську скульптурну традицію створення образів героїв в пластиці.

Аналіз досліджень. Переважна більшість досліджень, присвячених скульптурному мистецтву, здебільшого зосереджені на вивченні його історичної еволюції, тонкощах техніко-технологічних особливостей створення різних типів скульптур та стилістичним особливостям творчості конкретних скульпторів. Так, наприклад, у працях І. Чайкова «Ліплення та формовка скульптури» (1953 р.) та К. Хессенберга «Скульптура для початківців» (2006 р.) основну увагу приділено особливостям роботи зі скульптурою, надано рекомендації щодо роботи з різними типами матеріалів, представлено методичні розробки процесу роботою над скульптурою. У книзі В. Головіна «Від амулета до монумента» (1999 р.) зосереджено увага на художньо-стилістичних особливостях скульптури, її елементах та виражальних засобах.

Стосовно досліджень образів та архетипів в мистецтві та культурі переважна більшість публікацій присвячено аналізу текстових та фольклорних джерел. Так образ героя, в загальному культурному контексті, розглядається Т. Карлайєм в книзі «Про героїв, поклоніння героям та героїчному в історії» (1840 р.). У вітчизняному науковому просторі можна відзначити автореферат дисертації О. Бабенка «Образ героя в культурі».

Однак, в іноземному та особливо в українському науковому середовищі спостерігається відсутність публікацій, присвячених питанням втілення образу героя в скульптурному мистецтві. Дана стаття є однією з перших спроб систематично дослідити втілення героїчних образів європейських народів в мистецтві пластики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі вивчення історії формування та розвитку зображення образу героя в скульптурі Європи та

України визначити їх основні художньо-стилістичні особливості та реалізувати їх в скульптурі, присвяченій сучасним героям України.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до дослідження та аналізу образу героя в скульптурному мистецтві, необхідно визначитись що собою являє власне феномен героя в культурному житті соціуму. Наприклад, О. Бабенко так розкриває значення героя в суспільстві: «Для повсякденної свідомості герой – це видатна особистість, хоробрий і мужній, готовий жертвувати собою заради високої ідеї і безстрашно зустрічає загибель. Але герой – не лише жертва, він – рятівник, визволитель, той, хто завдяки силі, сміливості чи іншим цінним якостям приносить благо оточуючим. Тому герої безсмертні в людській пам'яті і є зразком для наслідування» (Бабенко, 1999). Тому не дивно, що тема героя та героїчних звершить притаманна майже всім відомим нам культурам та цивілізаціям протягом усієї історії людства. І хоча образ героя зустрічається в багатьох культурах в різних частинах світу, ми сконцентруємо свою увагу саме на європейських героях та втілені їх образів в пластиці.

Активне формування культу героїв на території Європи відбувалося в першу чергу в Античній Греції. Переважна більшість героїв грецької культури були напів-богами або мали надлюдські здібності. Тому велика кількість історій розповідає нам про те, як ці персонажі протистояли власне богам, були трикстерами важливих подій та робили такі речі, які для пересічного були неможливими. Вони своїми діями змінювали хід історії. Тому не дивно, що героїв, які змогли перехитрити, подолати чи виконати складні завдання богів, в пластиці скульптури зображали так само, як і власне самих богів: могутніми та ідеалізованими. Поєднання розвиненого епосу про героїчні подвиги та високий рівень скульптурного мистецтва дало в результаті велику кількість пам'ятників та рельєфів з зображенням героїв та сюжетами пов'язаними з ними.

Як приклад можна розглянути мармурову копію Глікона, створену з оригінальної бронзової статуї Лісіппа «Геркулес Фарнезе» (Рис. 1).

Могутня та сильна фігура Геркулеса представляє собою ідеал тіла в суспільстві Античної Греції. Через скульптурне зображення необхідно було представити всім людям той рівень, до якого мали всі прагнути, герой був взірцем для наслідування. Однак уособлюючи в своєму тілі ідеал людини, ця статуя Геркулеса несе в собі й інший, вищий, божественний початок. Атрибути з якими зображено Геркулеса підкреслюють, що скульптура

присвячена не просто сильній людині, а герою, який може подолати неймовірні перешкоди на своєму шляху. Саме тому в скульптурі присутні певні атрибути, що пов'язані з подвигами героя: шкура немейського лева та легендарні золоті яблука. Зі зміною часів відбувається і трансформація образу героя в європейській культурі.

Рис. 1. Глікон «Геркулес Фарнезе»

На зміну ідеальним та могутнім героям Античності проходить середньовічне-християнське бачення героя. Тепер ключовими характеристиками для героїв стали високий духовний рівень та глибоко-серйозні моральні якості, дотримання норм феодального суспільства.

Християнство принесло необхідність для героїв мученицької смерті, як необхідності людини пожертвувати собою для вищого блага. На задній план відійшло індивідуальне самоствердження героя яке ми могли побачити в Античній Греції, тепер героєм керувала Божа воля, і від його імені здійснювалися подвиги.

Така зміна парадигми світосприйняття відобразилася не лише на сприйманні образу героя, але й на втіленні його в мистецтві. Тепер зображення героїв стали більш спрощеними, в певній мірі стилізованими. Зображення оголеного тіла було під заборонаю. Разом з тим, ідеал людини не передбачав сильного атлетичного тіла, головною була духовна складова. Тому більшість скульптурних зображень епохи середньовіччя сконцентровані на демонстрації релігійного наповнення героїв. Канонічною скульптурою середньовічного мистецтва є зображення лицаря-героя є саркофаг лицаря сім'ї д'Алюїе (Рис. 2). Цей горельєф демонструє нам похованого лицаря, що воював на Святій Землі за свого Бога. Хоча він одягнений в своє військово обмундирування, в першу чергу

цей лицар демонструє нам приклад духовного героїзму, а не військового. Саме складені долоні в молитві підкреслюють його образ героя-духу, захисника християнських ідеалів.

Рис. 2. Саркофаг лицаря сім'ї д'Алюїє

В цій скульптурі також важливим елементом є лев, розташований біля ніг лицаря. В середньовічному християнському мистецтві скульптури левів часто поміщали на входах у храми, як символи захисників віри. Вдало підібраний символізм в цій скульптурі демонструє нам яскравий приклад бачення середньовічними художниками героїчного образу тих часів: акцент на сакральному та символічному.

Новий етап в розвитку образу героя та його втілення в мистецтві скульптури відбувся в епоху Відродження. Цей період в історії людства характеризувався відновленням інтересу до античності, її ідей та мистецтва. Як зазначає В. Власов «тільки в Італії кінця XV – початку XVI століття відбулася контамінація – органічне злиття прекрасних форм, створених в античності, з новими ідеями християнського гуманізму та пантеїзму» (Власов, 2004: 471-472). Тобто і образ героя цього періоду був дещо дуальним: з одного боку тяжіння до ідеалів античності, а з іншого – знаходився в парадигмі християнського суспільства. Скульптурні зображення героїв в епоху Відродження мали риси античної статуї: підкреслення фізичної сили та краси тіла, прояв індивідуальності зображуваного героя, підкреслювалась їх значимість як особистостей. У той самий час скульптура не мала виходити за рамки християнської моралі.

Ідеї індивідуалізму та гуманізму епохи Відродження, які затверджували можливість того, що

кожна людина може стати героєм, знайшли відображення в багатьох історіях того часу, які втілювалися в різних формах мистецтва. Наприклад, пам'ятник Гаттамелаті мав демонструвати собою образ героя із народу, представити суспільству що навіть виходець з звичайної сім'ї може досягнути великих вершин та стати взірцем для наслідування. (Рис. 3).

Рис. 3. Донателло «Пам'ятник Гаттамелате», 1453

Досягнувши великих звершень в воєнній справі, Гаттамелата зображений на вершині свого тріумфу. Розташована перед Базиліка Святого Антонія статуя підкреслює нерозривний зв'язок з духовним початком, без якого навіть герой епохи Відродження не міг мислитися.

Парадигма зображення героїв в скульптурному мистецтві, закладена в епоху Відродження, продовжувала домінувати протягом ще декількох століть, з певними змінами, притаманними тій чи іншій культурі. У XVIII – XIX ст. художники активно зацікавилися героями старовини, життя яких було достатньо давно, щоб сам образ став міфологізуватися. Кінна статуя Жанни д'Арк, створена сумісними силами Д. Фойяте та Г.-В. Дюбре, чудово демонструє тодішнє бачення героя, втілене в пластиці бронзи (Рис. 4). Представлена на коні фігура Жанни д'Арк стає не тільки уособленням духу французької армії під час Столітньої війни, але й загалом незламності французької нації. Скульптура Жанни д'Арк втілює велич однієї з ключових героїнь історії Франції. Дев'ять рельєфів, що знаходяться на гранітному п'єдесталі, зображують вже майже міфологізовані сцени з життя великої войовниці.

В XX столітті повністю змінюється уявлення людей про себе, а разом з тим і образ героя в масову сприйнятті. В першу чергу на це вплинули звісно спочатку Перша, а згодом і Друга світові війни. Жахливі за своїм розмахом та жорстокістю бойові дії прибрали з свідомості людей образ

героя-воїна, як чистого та доблесного лицаря на коні. Почалось формування нового типу героя-солдата, куди більш складного та трагічного за своїм наповненням ніж ті образи військових, які можна було спостерігати в минулі століття. Гарним прикладом втілення в скульптурі такого образу став меморіал Сен-Жюльєн, більш відомий як «Замислений солдат» (Рис. 5).

Рис. 4. Д. Фойатсьє, Г.-В. Дюбре «Пам'ятник Жанні д'Арк», 1855

Рис. 5. Ф. Клемеш «Меморіал Сен-Жюльєн», 1923

Лаконічний та стилізований образ солдата представлений як непохитний стовп, що стоїть на захисті своєї держави. В цій скульптурі відсутня індивідуальність зображуваного, він не представлений як доблесний переможець, скульптор точно передав те трагічне та болісне сприйняття солдат, як знеособлених героїв. Це не зображення певного конкретного героя, це пам'ятник солдату – як герою своєї країни. Тож ми бачимо, як поява нового образу героя, потребувала від скульпторів нових форм втілення.

Друга половина ХХ та початок ХХІ ст. ознаменували собою активний розвиток, ще одного типу героя – пересічного громадянина, робота якого покликана рятувати життя людям кожного дня. Таким чином лікарі, робітники правоохоронних сил, рятівники, тощо стали сприйматися як «герої сьогодення». Часто, для того щоб підкреслити значимість героїчних подвигів такого типу людей, художники поєднують їх з більш відомими архетипами та образами. Наприклад, «Пам'ятник захисникам правопорядку» О. Князика є прикладом такого синтезу (Рис. 6).

Рис. 6. О. Князик «Пам'ятник захисникам правопорядку», 1997

Як відзначає А. Тарасенко «Твір створено в дусі національної романтики, яка має своє коло легендарно-історичних, героїчних образів і звертається до давньогрецького міфу і християнської історії» (Тарасенко, 2014: 44). Таким чином, на перший погляд звичайна робота набуває сакрального значення і отримує художнє втілення.

Отримавши теоретичний базис з прикладів втілення образу героя в скульптурному мистецтві, ми змогли реалізувати власне бачення героя сучасності. Процес створення власної скульптурної композиції з зображенням героя є складним та специфічним завданням. Як ми побачили на прикладі скульптурних зображень героїв в різні часи, твори такого напрямлення мають свої певні особливості. Скульптура героя має не просто зображати певну людину в момент її тріумфу чи під час героїчного подвигу, але й передавати той сенс та цінності які закладені в образі. На цих засадах творчим студентським колективом художньо-графічного факультету (місто Одеса) під керівництвом

Т.Штикало і було створено рельєф «Герой» для оздоблення інтер'єру «Зала героїв ДСНС» у музеї Історії пожежної охорони міста Одеса (Рис. 7).

Рис. 7. Т. Штикало, А. Чепурко, М. Жуковський «Герой», 2021

Розпочати роботу над створенням скульптури необхідно було з ретельно опрацьованої концепції та розробки вдалої композиції. Образ героя-пожежника мав передавати мужність та силу працівників ДСНС України, а разом з тим - підкреслювати трагізм та жертвовність цієї професії. Використання в композиції крила янгола, для уособлення смертельної небезпеки роботи пожежника, та полум'я підкреслювали духовне наповнення рельєфу. А «книга життя» з нагородою та словами пошани до зображуваного героя – це символи пам'яті та пошани, знак того що люди пам'ятатимуть та цінуватимуть кожен подвиг який зробив працівник ДСНС України.

Окрім смислового наповнення, було проведено складну роботу з техніко-технологічною частиною реалізації рельєфу. Скульптуру виконано методом набору та висікання глиняної маси,

з подальшим переведенням скульптури в гіпс. Білий колір гіпсу дозволяє сконцентрувати увагу глядачів на головному в роботі, об'ємі та формі які підкреслюють ключові елементи композиції за допомогою тіней. А включення в роботу аутентичної драбини з якою пожежники рятують життя людям дозволяє не лише поєднати мистецтво та роботу героїв-пожежників, але й більш вдало включити рельєф в інтер'єр музейної експозиції.

Висновки. Проаналізувавши образ героя в культурі різних епох європейського континенту та здійснивши мистецтвознавчий аналіз творів скульптурного мистецтва, в яких втілювалися героїчні образи, можна дійти висновку, що образ героя в скульптурі, є одним з найцікавіших досліджень в мистецтвознавчому дискурсі. Герой – як взірєць наслідування та пошани. У них – мужність поєднана з печаллю, слава з смертю. Образи героїв у скульптурах майстрів – це дивовижне втілення найкращих уявлень людей про себе через пластику граніту, бронзи, гіпсу, тощо. Представлені у статті приклади демонструють віртуозне вміння майстрів минулого і сучасності втілювати героїчні образи через мистецтво скульптури.

У цій статті представлено і власну спробу втілення образу героя-пожежника в пластичній рельєфній композиції. Декоративний рельєф «Герой» для оздоблення інтер'єру «Зала героїв ДСНС» у музеї Історії пожежної охорони міста Одеса став центральною частиною інтер'єрного вбрання музейної експозиції. Поєднання вдалих художньо-стилістичних та композиційних рішень з науковим наповненням експозиції формують цілісний образ героїчної професії пожежних. Для сучасної України твори мистецтва, що зображають власних героїв сучасності, які захищають та рятують нас від небезпек, є необхідною умовою формування української культури та ідентичності. Без героїв не можлива нація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко О. А. Образ героя в культурі. *Человек и наука*. URL: <https://cheloveknauka.com/obraz-geroia-v-kulture> (дата звернення 05.05.2022).
2. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 10 т. СПб.: Азбука-Классика, 2004. Т. II. 712 с.
3. Тарасенко А. А. Порталы мифа. Изобразительное искусство Одессы второй половины 20 – начала 21 века в пространстве «большого времени». Одесса: Эксмо-Пресс, 2014. 272 с.

REFERENCES

1. Babenko O. A. Obraz geroya v kul'ture. [The image of a hero in culture]. *Chelovek i nauka*. URL: <https://cheloveknauka.com/obraz-geroia-v-kulture> (data zvernennya 05.05.2022). [in Russian].
2. Vlasov V. G. Novyy entsiklopedicheskiy slovar' izobrazitel'nogo iskusstva. V 10 t. [New encyclopedic dictionary of fine arts. In 10 volumes]. SPb.: Azbuka-Klassika, 2004. T. II. 712 p. [in Russian].
3. Tarasenko A. A. Portaly mifa. Izobrazitel'noye iskusstvo Odessy vtoroy poloviny 20 – nachala 21 veka v prostranstve «bol'shogo vremeni». [Portals of the myth. Fine art of Odessa in the second half of the 20th - early 21st century in the space of "great time"]. Odessa: Eksmo-Press, 2014. 272 p. [in Ukrainian].